

Jon Vegar Hugaas

**Søknad på stipendiat i kristendomskunnskap ved
Norsk Lærerakademi Vitenskapelig Høgskole**

for perioden
01.08.99-31.07.02
på prosjektet

Life, Death and the Meaning and Value of Suffering

*A Philosophical Analysis of the Meaning and Value of
Suffering According to a Christian and Buddhist Conception
of Reality and Man, and Its Consequence for the Ethical
Assessment of Euthanasia in Christian and Buddhist Ethics*

Innhold

1. Arbeidstittel	s. 2
2. Faglig bakgrunn	s. 2
3. Problemstilling og målsetting	s. 10
4. Preliminær disposisjon	s. 12
5. Material	s. 13
6. Forskningssituasjon og metode	s. 14
7. Fremdriftsplan	s. 17

1 Arbeidstittel

Jeg ønsker å se nærmere på sammenhengen mellom synet på *lidelsen* og synet på *eutanasi* i to forskjellige religiøse og kulturelle kontekster.¹ Dette har jeg tenkt å gjøre gjennom en analyse av et utvalg etiske tekster som er representative for tenkningen innenfor buddhismen og kristendommen. Jeg søker derfor støtte til prosjektet:

Life, Death and The Problem and Meaning of Suffering

A Philosophical Analysis of the Problem and Meaning of Suffering in the Light of a Buddhistic and Christian Concept of Man, and It's Consequence for an Ethical Assessment of Euthanasia

2 Faglig bakgrunn

Jeg skal under dette punktet redegjøre for prosjektets faglige bakgrunn. Problemstillingen reflekterer et tverrfaglig perspektiv,² og jeg skal i denne redegjørelsen derfor belyse følgende tre aspekter ved prosjektets faglige bakgrunn: (2.1) lidelsens problem og spørsmålet etter en lidelsens mening (religionsfilosofisk perspektiv); (2.2) relasjonen mellom religion/livssyn, virkelighetsoppfatning, menneskesyn og etikk (religionsfilosofisk og *meta-etisk* perspektiv); og (2.3) eutanasidebatten (moralfilosofisk eller etisk perspektiv). På dette grunnlag skal jeg så under neste punkt redegjøre mer presist for selve prosjektets problemstilling.

2.1 Lidelsens problem og spørsmålet etter en lidelsens mening

I de fleste religioner og livssyn finner vi en eller annen metafysisk forklaring på lidelsen, som et uttrykk for et forsøk på å komme til rette med det faktum at lidelsen eksisterer og at den eksisterer som et problem for mennesket.³ Forklaringene har ofte sin årsak i opplevelsen av at lidelsen rammer tilsynelatende urettferdig eller ujevnt, og målet med forklaringene er da gjerne å rettferdiggjøre, legitimere eller gi en mening til lidelsen. Jeg vil i dette prosjektet benevne slike metafysiske forklaringer av lidelsen som ulike *helhetssyn på lidelsen* (eng. *theories of suffering*). Et helhetssyn på lidelsen forsøker altså å tolke eller forklare og gi mening til lidelsen slik den ofte fremtrer som et allmennmenneskelig fenomen og som et livsvilkår.⁴ *Lidelsens problem* og spørsmålet etter en *lidelsens mening* kan sies å utgjøre kjernen eller det tematiske tyngdepunktet i et slikt helhetssyn på lidelsen. Et helhetssyn på lidelsen kan til en viss grad være eksplisitt utarbeidet som i kristendommen eller buddhismen,

¹ For en analyse av begrepet 'lidelse', se kapitlet "Att lindra lidande" av Katie Eriksson i Katie Eriksson og António Barbosa Da Silvas (red.) *Vårdteologi* (Rapport fra Institutt for vårdvetenskap 3/91), Åbo 1991, ss. 204-221.

² Jeg kommer til å redegjøre for det tverrfaglige perspektivet, dvs. anvendelsen av religionsfilosofisk og moralfilosofisk perspektiv, i prosjektbeskrivelsens avsnitt om forskningssituasjon og metode.

³ Se for eksempel John Bowkers klassiker på dette emnet *Problems of Suffering in Religions of the World*, Cambridge 1995. I denne drøfter Bowker lidelsen som problem i jødedom, kristendom, islam, marxisme, hinduisme, buddhisme og de tre dualistiske religionene zoroastrianisme, manikeisme og jainisme.

⁴ Empiriske og teoretiske studier viser at lidelsen i gitte situasjoner utgjør en betydelig del av de menneskelige livsvilkår. Lidelsen kan da ikke reduseres til utelukkende å gjelde fysisk og psykisk smerte eller motgang på det sosiale plan, men *transcenderer* dette til også å omfatte en åndelig eller eksistensiell dimensjon. Se for eksempel Katie Erikssons (red.) *Möten med lidanden* (Rapport fra Institutt for vårdvetenskap 4/93), Åbo 1993.

men det kan også ligge implisitt i religionens virkelighetsforståelse og menneskesyn generelt. Det er da mulig å gjøre det eksplisitt gjennom en analyse av religionens virkelighetsforståelse og menneskesyn.

Bevisstheten om lidelsen er spesielt nærværende i den kristne tro. Det skyldes bl.a. det faktum at den kristne tro har som sitt fundament beretningen om Jesu *lidelse*, død og oppstandelse.⁵ I den kristne teologi har *lidelsens problem* primært vært behandlet som *det ondes problem*, dvs. som et logisk argument mot Guds eksistens. I den grad det har vært rettet som et moralsk anklage mot Gud (gr. *theos*), har det også vært drøftet under benevnelsen *teodicé-problemet*, dvs. man har satt spørsmålsteget ved Guds rettferdighet (gr. *dikæ*).⁶ Anvendelsen av de ulike benevnelsene beror imidlertid på hvilket perspektiv man anlegger på det logiske problemet som konstitueres gjennom fastholdelsen av de følgende tre påstander: (1) Gud er allmektig (lat. *omnipotens*); (2) Gud er allgod (lat. *benevolent*); og (3) det onde eller lidelsen eksisterer. Den greske filosofen Epikur (341-270 f.Kr.) er bl.a. kjent for å ha oppsummert dette problemet på følgende vis: "Is he [i.e. God] willing to prevent evil, but not able? then is he impotent. Is he able, but not willing? then is he malevolent. Is he both able and willing? whence then is evil?"⁷ Epikur snakker her om Gud i *teistisk* (filosofisk) forstand, men resonnementet har også forekommet hyppig i den kristne kontekst. Det har vært anvendt på minst tre forskjellige vis, alt etter hvilket perspektiv man har anlagt: (a) som en moralsk anklage mot den kristne Gud (teodicé-problemet); (b) som et spørsmål etter det ondes opprinnelse og makt, og dermed også som et argument mot Guds eksistens (det ondes problem); og (c) som et rop etter mening fra det lidende menneske (lidelsens problem).⁸ Det er det tredje aspektet som er av primær interesse i denne sammenheng.

I den *buddhistiske* kontekst har begrepet 'lidelse' tradisjonelt hatt en annen funksjon.⁹ Den rene buddhismen kan faktisk regnes som et helhetssyn på lidelsen i seg selv. I følge Buddhas lære, slik den bl.a. kommer til uttrykk i *Benarestalen*, er nemlig alt å forstå som lidelse (sansk. *duhkha*). Selv det å eksistere er å regne som lidelse, og lidelsen har ingen egenverdi og intet annet mål enn å opphøre. Målet for eksistensen er å bryte *livsløpet* og oppnå *nirvana* (overs. "utslukking" av *livstørsten*),¹⁰ og ved å bryte livsløpet setter man også en stopper for lidelsen. Den enkelte buddhist er altså på sett og vis programforpliktet til å bekjempe lidelsen. Det følgende sitat gir et inntrykk av hvor sentral rolle synet på lidelsen spiller i buddhismen: "Suffering in Buddhism is not the expression of pessimism [...] it is the

⁵ En redegjørelse for det bibelske grunnlaget for et kristent syn på lidelsen finner vi bl.a. i J. Christian Beker's *Suffering and Hope - The Biblical Vision and the Human Predicament*, Grand Rapids 1994.

⁶ Religionsfilosofen John Hick er en av de som har arbeidet mest med dette spørsmålet i nyere tid. Se for eksempel hans drøfting i *Evil and the Love of God*, Weltschire 1985. Hick forfekter bl.a. en såkalt *ireneisk* teodicé og hevder at Gud oppdrar oss ved lidelsen. En annen kjent religionsfilosof, Alvin Plantinga, står som representant for en annen stor teodicé-tradisjon, den *augustinske* teodicé-tradisjon, som argumenterer med henvisning til den frie vilje. Se for eksempel hans drøfting i *God, Freedom and Evil*, London 1975. Følgende må imidlertid nevnes: (a) Plantinga forsøker ikke å bygge en fullstendig teodicé. Han søker bare å motbevise selve påstanden at det logiske problemet ikke kan løses; og (b) Plantinga forneker ikke som Hick, det ondes *ontologiske* status.

⁷ Se David Humes "The argument from Evil" i L. Pojmans antologi (red.) *Philosophy of Religion: An Anthology*, Belmont 1994, ss. 172-176. De to gudsattributtene 'kjærlighet' og 'allmakt' er altså ifølge Epikur uforenelige med det faktum at det onde eller lidelsen eksisterer. En virkelighetsforståelse som fastholder de tre påstandene samtidig vil altså være logisk inkonsistent, fordi forholdet mellom de tre påstandene er slik at fastholdelsen av hvilken som helst to av dem, medfører benektelsen av den tredje.

⁸ Hans Küng har understreket den for ateisten polemiske foretreffelighet ved dette problem, når han kaller det for "the rock of atheism" jfr. Hans Küngs *On Being a Christian*, New York 1976, s. 432.

⁹ For en mer detaljert redegjørelse, se Bowkers *Problems of Suffering in Religions of the World*, Cambridge 1995., *ibid.*, ss. 237-268.

¹⁰ Se Helmer Ringgren og Åke V. Ströms *Religionerna i historie och nutid*, Arlöv 1984, s. 262 ff.

fundamental thesis of a world-embracing thought, because there exist no experience which is equally universal."¹¹

I møte med lidelsen vil de fleste mennesker, uansett religiøs, kulturell eller livssynsmessig tilhørighet, søke etter en *mening med sin lidelse*.¹² Dette har vist seg å være tilfellet også i de religiøse eller livssynsmessige kontekster hvor det rent logiske problem som ligger implisitt i drøftingen av lidelsens problem i et kristent eller teistisk perspektiv, ikke er tilstedeværende, som for eksempel i buddhismen. Fraværet av lidelsens mening blir derfor ofte betraktet som en årsak til lidelsens problem i mer omfattende forstand. Det har vært hevdet at lidelsen som et *eksistensielt problem* ofte har sin årsak nettopp i fraværet av mening, og at den som har mulighet for å oppleve at lidelsen har en eller annen form for mening, ofte gir tilkjenne at lidelsens problem som eksistensielt problem, ikke har fullt så stor aktualitet.¹³ Sett mot denne bakgrunn kan det være interessant å stille spørsmål ved i hvor stor grad synet på lidelsen er avgjørende for synet på *eutanasi*, (men det kommer jeg tilbake til senere jfr. problemstilling).

Når vi snakker om lidelsens *mening* kan det være formålstjenlig å ta i betraktning noen språklige presiseringer.¹⁴ Det norskspråklige uttrykket "lidelsens mening" kan for det første referere til begrepet 'lidelsens verdi' (eng. *value of suffering*). Det er da snakk om at lidelsen oppleves som meningsfull i betydningen at den anses å ha verdi, dvs. at det er en mening i lidelsen. Uttrykket "lidelsens mening" kan imidlertid også referere til begrepet 'lidelsens hensikt' (eng. *meaning of suffering*), og da anvendes uttrykket med referanse til lidelsens formål, dvs. at det er en mening *med* lidelsen. Den norske termen "lidelsens verdi" kan også trenge en avklaring. Her er det viktig å skille mellom begrepene 'intrinsikal verdi' og 'instrumental verdi'. Det første begrepet har som referanse noe som har *verdi i seg selv*, dvs. noe som er *selvtilstrekkelig*, mens det andre refererer til noe som har verdi i kraft av *å være et middel* for oppnåelsen av noe annet. Lidelsens mening forstått som lidelsens hensikt eller formål kan altså betraktes som noe som *kan* tilføre lidelsen verdi i instrumental betydning. Disse språklige distinksjonene uttrykker forskjell i betydning, og disse er igjen er uttrykk for

¹¹ Sitat fra Lama Anagarika Govinda's *The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy*, London 1961, s. 48 (markeringene med kursiv er mine).

¹² En virkelighetsnær drøfting av lidelsens problem og mening finner vi i den jødiske rabbineren Harold S. Kushner's amerikanske bestselger *When Bad Things Happen to Good People*, New York 1981. En mer negativ innstilling til problemet finner vi i Arthur Schopenhauers tre essay "On the Vanity and Suffering of Life", "On the Suffering of the World" og "The Vanity of Existence" i Richard Taylors (red.) *The Will to Live - Selected Writings of Arthur Schopenhauer*, New York 1962. Den som har et positivt syn på mulighetene for finne en lidelsens mening, forklarer gjerne lidelsens mening i lys av livets mening. En filosofisk drøfting av livets mening finner vi bl.a. i artikkelen "The Meaning and Value of Life" av Paul Edward i *Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 4, New York 1967.

¹³ Av Jobs bok i Bibelen kan man få det inntrykk at det største problem for Job ikke er *at han lider*, men derimot at han *ikke vet hvorfor* han lider og om hans lidelse er berettiget. Job kjenner ikke til noen forklaring som kan legitimere hans lidelse. Etter datidens *theory of suffering* var lidelse noe som rammet de ugudelige som en straff. Job visste imidlertid med seg selv at han hadde levd et rettfærdig liv etter datidens religiøse og etiske normer. Hans anfektelse forstår vi derfor best i lys av spørsmålet etter lidelsens mening. Dette behovet for å finne en mening med lidelsen kan synes å være et allmennmenneskelig trekk, og psykiateren Victor Frankl påpeker i flere av sine bøker viktigheten av å finne frem til en mening med livet og lidelsen, se for eksempel boken *Viljan til mening*, Lund 1986, samt artikkelen "Logotherapy and the Challenge of Suffering" i tidsskriftet *Review of Existential Psychology and Psychiatry* 1, 3, 1961. Se også Eriksson (red.) *Möten med lidanden* (Rapport fra Institutt for vårdvetenskap 4/93), Åbo 1993, *ibid.*, angående behovet for en mening med lidelsen. Et lite forbehold må imidlertid taes med hensyn til det buddhistiske synet på lidelsen. Hva den enkelt buddhist opplever rent psykologisk er imidlertid et annet spørsmål.

¹⁴ For en utførlig drøfting av meningsbegrepet, se C.K. Ogden og I.A. Richards monumentale verk *The Meaning of Meaning*, London 1972. Når det gjelder skillet mellom (a) språklige uttrykk, (b) begrep og (c) referanse eller ekstensjon (dvs. Ogdens trekant), se C.K. Ogden og I.A. Richards, *ibid.* (s. 11), eller Øyvind Baunes fremstilling i *Språk, logikk og argumentasjonsteori*, Oslo 1993 (ss. 31-32).

vesensforskjeller. Det er derfor viktig at jeg er dem bevisst, og i den grad det er mulig anvender dem som et analytisk redskap i den planlagte analysen av de ulike helhetssynene på lidelsen.¹⁵

2.2 Relasjonen mellom religion/livssyn, virkelighetsoppfatning, menneskesyn og etikk

Svaret på lidelsens problem og svaret på spørsmålet etter en lidelsens mening beror som sagt ofte på et mer omfattende helhetssyn på lidelsen (eng. *theory of suffering*). Et slikt helhetssyn kan være eksplisitt utarbeidet innen den religiøse eller livssynsmessige kontekst, eller det kan ligge implisitt i religionens eller livssynets virkelighetsoppfatning og menneskesyn. Jeg skal i det følgende belyse dette forhold ved kort å redegjøre for (1) forholdet mellom religion og livssyn; (2) forholdet mellom virkelighetsoppfatning, menneskesyn og etikk; og (3) forholdet mellom en *theory of suffering* og etikk, før jeg til slutt under dette punkts siste avsnitt går inn på eutanasidebatten som bakgrunn for problemstillingen.

Forholdet mellom *livssyn* og *religion* kan forklares som følgende: En *religion* er et livssyn, men den er også noe mer enn et livssyn; og et *livssyn* er ikke nødvendigvis en religion. En religion kan bl.a. forstås som et sammensatt fenomen med en etisk (gr. *ethos*), en kultisk (lat. *kultus*) og en mytisk (gr. *mythos*) fremtredelsesform eller dimensjon.¹⁶ Religionenes etiske og mytiske dimensjon sammenfaller med det vi vanligvis kaller et livssyn slik å forstå at de svarer på mange av de samme spørsmålene. I denne forstand inneholder en religion et livssyn. Det finnes imidlertid også mange såkalte ikke-religiøse livssyn, og disse kjennetegnes ved at de mangler den kultiske dimensjonen i religionsfenomenologisk forstand. Et ikke-religiøst livssyn har altså det til felles med en religion at det inneholder en *etikk* (jfr. religionenes etiske dimensjon) og en *virkelighetsoppfatning* (jfr. deres mytiske dimensjon), og det skiller seg fra en religion ved at den mangler en kult. Når jeg har valgt å arbeide med en problemstilling knyttet primært til etiske tekster fra de to religionene buddhisme og kristendom, er det altså virkelighetsoppfatning, menneskesyn og etikken (og forholdet mellom dem), dvs. livssynsdelen, som vil stå i sentrum.¹⁷ Jeg skal her derfor presisere hva som menes med begrepene 'virkelighetsoppfatning' og 'menneskesyn' og kort belyse forholdet mellom disse begrepene og etikken i en livssynsmessig kontekst.

Med *virkelighetsoppfatning* menes bl.a. svar på spørsmålet: "Består virkeligheten i siste instans av ett eneste prinsipp, av to eller flere prinsipper?"¹⁸ Hvis man svarer at den består av kun ett prinsipp, da forfekter man et såkalt monistisk virkelighetssyn. Hevder man derimot at virkeligheten består av to vesensforskjellige prinsipper, da forfekter man et såkalt dualistisk virkelighetssyn, og dersom man mener at virkeligheten består av flere enn to prinsipper, da forfekter man et såkalt pluralistisk virkelighetssyn. En virkelighetsoppfatning søker altså å forklare virkeligheten, slik den egentlig er i sitt vesen. Et *menneskesyn* på sin side svarer på grunnleggende eksistensielle spørsmål angående menneskets eksistens, natur og

¹⁵ I Artikkelen "Lidandets mening i ljustet av livets mening" av António Barbosa da Silva og Marita Persson, redegjøres det for begrepet 'lidelsens mening', det skilles der bl.a. mellom lidelsens mening (a) i *ontologisk* objektiv forstand, dvs. at lidelsen *de facto* har en mening uavhengig av hva ulike mennesker måtte tenke om det; (b) i *inter-subjektiv* objektiv forstand, dvs. at to eller flere mennesker eller subjekt mener at lidelsen har en mening; og (c) i *subjektiv* forstand, dvs. at det enkelte menneske eller subjekt mener at lidelsen har mening. Se Katie Eriksson og António B. Da Silvas (red.) *Vårdteologi* (Rapport fra Institutt for vårdvetenskap 3/91), Åbo 1991, ss. 157-158.

¹⁶ Se Sigmund Mowinckels fremstilling av dette forhold i *Religion og kultus*, Drammen 1971, ss. 9-14, eller Per M. Aadnanes' *Livssyn*, Oslo 1993, *ibid.*, ss. 9-18.

¹⁷ Begrunnelsen for dette valget kommer jeg tilbake til senere i prosjektbeskrivelsen i forbindelse med redegjørelsen for prosjektets problemstilling og målsetting.

¹⁸ Dette spørsmålet og den påfølgende redegjørelse er hentet fra António Barbosa da Silvas artikkel "Et holistisk paradigme for psykiatri i utvikling" (s. 42) i Anders J.W. Andersen og Bengt Karlssons (red.) bok *Psykiatri i endring - forståelse og perspektiv på klinisk arbeid*, Oslo 1998.

bestemmelse. Disse spørsmålene kan deles inn i deskriptive og normative. De deskriptive spørsmålene angår menneskets plass i virkeligheten (dvs. menneskets eksistens og natur), mens de normative angår menneskets bestemmelse (dvs. menneskelivets mening og mål).¹⁹ Slike spørsmål kan være som følgende: (a) har menneskelivet en bestemt mening; (b) har menneskelivet en bestemt verdi; (c) har menneskelivet et bestemt mål; (d) *har menneskelig lidelse noen mening*; (e) *har menneskelig lidelse noen verdi*; (f) *har menneskelig lidelse noen hensikt*; (g) styres det enkelte menneskeliv av en bestemt plan; (h) hva er det som hindrer det enkelte mennesket fra å nå sitt mål; og (i) hva er det som hindrer mennesket fra å leve et meningsfullt liv? Det har vært påpekt at mennesket har et tendens til å reflektere over disse spørsmålene når det selv opplever lidelse, og man sier derfor gjerne at lidelsen *aktualiserer* spørsmål angående menneskelivet, dvs. såkalte *eksistensielle* spørsmål. Av det som ovenfor er sagt skulle det fremgå at synet på lidelsen inngår som en viktig del av ethvert menneskesyn (jfr. spørsmål d-f).²⁰

Relasjonen mellom virkelighetsoppfatning og menneskesyn er *begrepsmessig*, dvs. at den er teoretisk eller strengt logisk, slik at et bestemt menneskesyn rent logisk impliserer en bestemt virkelighetsoppfatning.²¹ Det betyr at et menneskesyn alltid må kunne sies å ha sin plass innenfor rammen av en mer omfattende virkelighetsoppfatning. Dette får imidlertid også konsekvenser for synet på lidelsen. Dette forholdet kan forklares som følgende: I og med at (a) relasjonen mellom menneskesyn og virkelighetsoppfatning er av en slik art at et bestemt menneskesyn alltid hører hjemme innenfor rammen av en mer omfattende virkelighetsoppfatning, og (b) et menneskesyn også svarer på spørsmål om lidelsen, så (c) inngår også selve synet på lidelsen som en del av den mer omfattende virkelighetsoppfatning. Her finner vi bakgrunnen for lanseringen av begrepet *theory of suffering*. Det er meningen at begrepet skal fange opp den nevnte relasjonen mellom *virkelighetsoppfatning* og *menneskesyn* (samt andre aspekter ved det vi kaller virkelighetsoppfatning som kan ha betydning for synet på lidelsen) p.d.e.s., og selve *synet på lidelsen*, lidelsens problem og dens mening p.d.a.s.

En lignende forbindelse til den som er beskrevet ovenfor (mellom menneskesyn og virkelighetsoppfatning), eksisterer også mellom en religions virkelighetsoppfatning og dens menneskesyn på den ene side, og dens *etikk* på den annen side. Dette forhold kan forklares som følgende: (a) bestemte etiske utsagn, regler, prinsipper og teorier har sin begrunnelse i et bestemt menneskesyn; (b) dette menneskesynet har sin forankring i en bestemt virkelighetsoppfatning; og (c) virkelighetsoppfatningen forfektes innen for rammen av et bestemt livssyn eller en bestemt religion.²² Ulike religioner og livssyn er således å regne som leverandører av svar på spørsmål knyttet til virkeligheten, mennesket og lidelsen, og svarene som tilbys får konsekvenser for måten den enkelte møter livet på, for eksempel på det etiske og moralske plan.²³ Det er altså ikke urimelig å anta at det foreligger et nært forhold mellom synet på

¹⁹ Se Hans Hofs *Gudsuppfattningar och människosyner* (Del I), Uppsala 1985, s. 10. Se også Yngve Hammerlin og Egil Larsens *Menneskesyn i teorier om mennesket*, Oslo 1997.

²⁰ Jfr. Barbosa da Silva artikkel i Andersen og Karlssons (red.) bok *Psykiatri i endring - forståelse og perspektiv på klinisk arbeid*, ibid., s. 32-33.

²¹ Angående relasjonen mellom menneskesyn og virkelighetsoppfatning, se António Barbosa da Silva og Margareta Anderssons *Vetenskap och människosyn i sjukvården - en introduction till vetenskapsfilosofi och vårdetik* (SHSTF FoU Rapport 40) Malmö 1993, ss. 228-247.

²² For en presentasjon av forholdet mellom religion og menneskesyn, se Kari Vogts (red.) *Religion og menneskesyn*, Oslo 1983. En logisk og semantisk analyse av relasjonen mellom livssyn, menneskesyn, virkelighetsoppfatning, moral og etikk finnes i Barbosa da Silvas artikkel i Andersen og Karlssons (red.) *Psykiatri i endring - forståelse og perspektiv på klinisk arbeid*, ibid., ss. 41-47. Se også Barbosa da Silva og Anderssons bok *Vetenskap och människosyn i sjukvården - en introduction till vetenskapsfilosofi och vårdetik* (SHSTF FoU Rapport 40) Malmö 1993, ibid., ss. 249-259.

²³ Når det gjelder forholdet mellom menneskesyn og prioriteringer innen helse- og omsorgssektoren, se for eksempel Torborg Aalen Leenderts *Person og profesjon: om menneskesyn og livsverdier i offentlig omsorg*, Oslo 1995.

lidelsen og synet på eutanasi i de to religiøse og kulturelle kontekstene. Jeg ønsker derfor å stille spørsmål ved det antatte forholdet mellom den enkelte religions syn på lidelsen, og dens konsekvenser for det etiske problemet *eutanasi*, og skal under neste avsnitt redegjøre kort for noen aspekter ved eutanasidebatten.²⁴

2.3 Eutanasidebatten

Eutanasispørsmålet eller spørsmålet om aktiv dødshjelp har dukket opp i samfunnsdebatten stadig oftere de siste tiårene, og de to siste årene har spørsmålet fått særlig stor aktualitet her til lands med Sandsdalen-saken (1997) og Fritjof Frank Gundersens lovforslag (1998).²⁵ Disse to begivenhetene førte bl.a. til at både *Bispemøtet 1998* og *Kirkemøtet 1998* valgte å ta opp eutanasispørsmålet.²⁶ Jeg skal under dette avsnitt gå litt inn på noen sider ved denne debatten og (I) se nærmere på begrepet 'eutanasi' og redegjøre for anvendelsen av det i debatten, dvs. jeg skal foreta en begrepsavklaring; (II) jeg skal presentere noen ulike innfallsvinkler til eutanasispørsmålet og kort kommentere relasjonen mellom dem; og (III) jeg skal redegjøre kort for problemstillingen i et etisk eller moralfilosofisk perspektiv, og se nærmere på noen av hovedpunktene i argumentasjonen *pro et contra* eutanasi.

Fem termer anvendes relativt ofte i den norske debatten om eutanasi: (a) "eutanasi"; (b) "barmhjertighetsdrap"; (c) "aktiv dødshjelp"; (d) "passiv dødshjelp"; og (e) "assistert selvmord". Disse fem termene anvendes imidlertid ikke med samme betydningsinnhold, noen av dem anvendes av og til synonymt, og jeg skal derfor forsøke å redegjøre kort for hvilket betydningsinnhold vi bør knytte til disse benevnelsene.²⁷ Termen "eutanasi" er opprinnelig

²⁴ I Kapitlet "Liv, Helse og død" i Svein Olaf Thorbjørnsens (red.) *Utfordringer og ansvar. Teologisk etikk II (Områdeetikk)*, sier Lars Østnor følgende om sammenhengen mellom synet på lidelsen og eutanasispørsmålet: "En avgjørelse på dette punkt vil måtte skje innenfor rammen av en bred *helhetsoppfatning* av menneskelig sykdom, smerte og lidelse. Her vil inngå elementer fra både virkelighets-tolkning og menneske- og historiesyn." Sitat fra s. 77.

²⁵ Den pensjonerte legen Christian Borch Sandsdalen gav i 1996 en overdose av et medikament til en pasient med lidelsen multippel sklerose, med den hensikt å avslutte pasientens liv. Sandsdalen ble siktet og tiltalt, bl.a. for overtredelse av straffelovens § 233 første og annet ledd, og saken kom opp i Oslo byrett i november 1997. I byretten ble Sandsdalen funnet skyldig bl.a. for overtredelse av straffelovens §233 første og annet ledd. Han anket saken umiddelbart og den kom opp igjen for lagmannsretten høsten 1998. I lagmannsretten ble dommen fra byretten i all hovedsak stående, og saken skal nå opp for høyesterett. En redegjørelse for denne saken er bl.a. å finne i Tine Flinder Nyquists *Det siste ønsket: En bok om aktiv dødshjelp og den drapsdømte Christian Sandsdalen*, Oslo 1998. Februar 1998 fremsatte stortingsrepresentant Fritjof Frank Gundersen (Frp) et forslag for Stortinget med følgende ordlyd: "Stortinget ber Regjeringen foreta en utredning av spørsmålet om straffelovens bestemmelser om aktiv dødshjelp bør endres." Professorene Johs Andenæs, Anders Bratholm og Finn Seyersted hadde utarbeidet et forslag til endringer i straffeloven. Justiskomiteén rådet Stortinget til å avvise saken. Stortinget sluttet seg til forslaget fra komiteén med stort flertall. Se følgende internett-adresser: (a) <http://www.stortinget.no/dok8//dok8-199798-066.html> (Gundersens forslag); og (b) <http://www.stortinget.no/inns/199798-173-004.html> (Justiskomiteéns tilråding).

²⁶ Betenkingen som ligger til grunn for kirkemøtets behandling av saken er å finne på følgende internett-adresser: (a) <http://nettvik.no/kirkebakken/kirken/Kirkemote/eut1.htm> (første del, dvs. kap. I til og med kap. VII) og (b) <http://nettvik.no/kirkebakken/kirken/kirkemote/eut2.htm> (andre del, dvs. kap. VIII til og med Kap. X).

²⁷ Et forsøk på en begrepsmessig avklaring finnes bl.a. i Pål Hartvigs artikkel "Passiv/aktiv eutanasi. Hva er forskjellen?", i tidsskriftet *Omsorg*, nr. 3 1992, ss. 26-27. Knut Tranøy har i sin bok *Medisinsk etikk i vår tid*, Bergen 1994 (ss. 103-122), tatt til ordet for et skille mellom "eutanasi" og "hjelp til å dø", og Inge Lønning tar med sin artikkel "Døden som helsetjenestetilbud? Refleksjoner omkring aktuell dødshjelp-debatt" i *Kirke og Kultur* 1989 (s. 194), til ordet for at "aktiv/passiv eutanasi/-dødshjelp" byttes ut med termene "det å drepe" og "det å la dø" (jfr. tysk *töten* og *sterben lassen*). For debatten om den *anglo-saksiske* terminologi, se James Rachels artikkel "Active and Passive Euthanasia" i *New England Journal of Medicine*, Vol. 292, nr. 2, 1975 ss. 78-80, samt Tom L. Beauchamps artikkel "A Reply to Rachels on Active and Passive Euthanasia" i Thomas A. Mappes og Jane S. Zembaty's

gresk og kan oversettes til norsk med "behagelig død" eller "god død". Den engelske filosofen James Rachels har angitt fem *kriteria* for hva som bør regnes som et klart tilfelle av eutanasi (aktiv dødshjelp). Han mener at vi har å gjøre med et tilfelle av *eutanasi*, dersom (1) pasienten blir drept med forsett (intensjon); (2) pasienten har uutholdelige smerter (diagnose); (3) døden er nært forestående for pasienten (prognose); (4) pasienten selv ønsker å bli avlivet (autonomi); og (5) avlivingen skjer av barmhjertighet (motiv).²⁸ Den norske termen "barmhjertighetsdrap" (eng. *mercy killing*) anvendes vanligvis av tilhengerene av eutanasi som synonym til "eutanasi" i den angitte forstand (jfr. det femte kriterium). Denne termen er imidlertid *verdiladet* og bør derfor ikke anvendes. En annen term som ofte anvendes som et synonym til "eutanasi" er "dødshjelp".²⁹ "Aktiv dødshjelp" (eng. *killing*) refererer da til det som jeg ovenfor har utlagt som eutanasi, mens termen "passiv dødshjelp" (eng. *letting die*) viser til en av de følgende to handlinger: (i) å unnlate å sette i gang behandling; eller (ii) å avslutte påbegynt behandling. Utover dette anvendes termen "passiv dødshjelp" også av noen (iii) om handlinger med en såkalte *dobbelteffekt*, dvs. at en handling får to konsekvenser, den ene er tilsiktet (smertelindring) mens den andre kun er forutsett (død eller forkorting av livet).³⁰ Når det gjelder forskjellen mellom "aktiv" og "passiv" eutanasi eller dødshjelp, går den i hovedsak ut på at såkalt passiv dødshjelp skiller seg fra det som ovenfor benevnes som eutanasi med hensyn til *intensjon* og *dødsårsak*. Selv om dette skillet noen ganger ikke er fullt så anvendelig, vil det i de fleste tilfeller være uproblematisk.³¹ Oppsummerende vil jeg si at benevnelsen "eutanasi" er å foretrekke fremfor "aktiv dødshjelp" siden den i større grad er å regne som en teknisk term som ikke favoriserer noe standpunkt (jfr. "aktiv dødshjelp" og "barmhjertighetsdrap"). I prosjektarbeidet vil jeg derfor reservere benevnelserne "eutanasi" med referanse til de tilfellene som svarer til de fem angitte kriteriene. Utover dette bør benevnelsen imidlertid også kunne anvendes om såkalt assistert selvmord. Med "assistert selvmord" menes da tilfeller hvor pasienten ønsker å ta sitt liv, men trenger assistanse fra andre agenter for å kunne gjøre det. Avhandlingen skal etter planen skrives på engelsk og termen "eutanasi" er da også å foretrekke siden den anvendes internasjonalt med rimelig klart betydningsinnhold.³²

Av det som er sagt så langt skulle det fremgå at jeg i den planlagte analysen primært ønsker å fokusere på tekster som drøfter eutanasi i henhold til den definisjonen som er gitt i de ovenforstående avsnitt. Det betyr at jeg ikke ønsker å ta stilling til spørsmål i forbindelse med såkalt passiv dødshjelp (eng. *letting die*). Når dette er sagt, er det imidlertid nødvendig med enda en avgrensning. Eutanasi kan nemlig drøftes i *flere perspektiv*, og alle er ikke like aktuelle i denne sammenheng. Det kan drøftes bl.a. (a) i medisinsk perspektiv; (b) i etisk perspektiv; (c) i juridisk perspektiv; (d) i politisk perspektiv; og (e) i historisk perspektiv. I prosjektarbeidet vil jeg som sagt fokusere på relasjonen mellom synet på lidelsen og synet på

(red.) *Social Ethics*, New York 1977, ss. 67-76. Noe tilsvarende Lønnings forslag debatteres dessuten i Bonnie Steinbock og Alastair Norcross` (red.) antologi *Killing and Letting Die*, New York 1994.

²⁸ For denne redegjørelsen, se Svein Aage Christoffersens *Handling og dømmekraft: etikk i lys av kristen kulturarv*, Oslo 1994, ss. 165-166. Se også James Rachels` artikkel "Evtanasia" i Tom Regans (red.) *Matters of Life and Death*, New York 1986.

²⁹ Når "eutanasi" anvendes som synonym til (det ubestemte) "dødshjelp", skiller man gjerne mellom "aktiv" og "passiv" eutanasi. Se for eksempel Øyvind Foss` drøfting i *Livsuverdig liv? Medisinsk etikk i historisk og aktuell belysning*, Kristiansand 1996, ss. 53-72.

³⁰ En mer utførlig drøfting av den såkalte *dobbelteffekten* finnes i Tom L. Beauchamp og James F. Childress` *Principles of Biomedical Ethics*, New York 1994, ss. 206-211. Der angis også en liste over fire klassiske kriterier for at handlinger med en såkalt *dobbelteffekt* skal være etisk forsvarlig.

³¹ Se Svein Aage Christoffersens *Handling og dømmekraft: etikk i lys av kristen kulturarv*, Oslo 1994, *Ibid.*, ss. 166, angående denne distinksjonen (intensjon og dødsårsak).

³² Se den nevnte betenkning til kirkemøtets behandling av eutanasispørsmålet, kap. III, *ibid.* Se også begrunnelsen for Lars Østnors valg av termer i kapitlet "Liv, helse og død", i Svein Olaf Thorbjørnsens (red.) *Utfordringer og ansvar - områdeetikk*, Oslo 1994, *Ibid.*, s. 68.

eutanasi i et utvalg *etiske tekster* fra ulike religiøse og livssynsmessige kontekster. Det betyr at jeg primært vil ta stilling til ulike drøftinger av eutanasi i *etisk perspektiv*. Dette forhindrer imidlertid ikke at resultatet av en slik analyse senere vil kunne få relevans for en drøfting i juridisk eller politisk perspektiv. Det innbyrdes forholdet mellom de tre første perspektivene kan ideelt sett sies å være slik at den medisinske drøftingen skal ligge til grunn for den etiske (en etisk drøfting kan alltid beskrives som et møte mellom norm og kontekst); den etiske drøftingen skal ligge til grunn for den juridiske (lovverket skal ideelt sett reflektere allmennmoralen og den allmenne rettsfølelse, og i prinsippet ikke være uetisk); mens den juridiske drøfting skal ligge til grunn for den politiske (den utøvende makt skal styre i henhold til de lover som er vedtatt av den lovgivende makt).

Dilemmaet som knytter seg til fenomenet *eutanasi i etisk perspektiv*, dreier seg om hvorvidt det lar seg forsvare etisk å ta et menneskes liv eller medvirke til avslutningen av et menneskes liv i den hensikt å sette en stopper for eller lindre dets lidelse.³³ Dilemmaet kan altså utlegges som en konflikt mellom noen sentrale etiske plikter og deres motsvarende rettigheter. Disse kan utlegges som følgende: (1) plikten til å verne om livet; (2) plikten til å bekjempe lidelsen og det onde; (3) plikten til å fremme det gode; og (4) plikten til å respektere pasientens autonomi eller selv- og medbestemmelsesrett.³⁴ Deltagerne i den etiske debatten kan grovt sett deles i to hovedgrupper, p.d.e.s. finner vi dem som argumenterer for etisk aksept av eutanasi innenfor visse rammebetingelser, p.d.a.s. dem som argumenterer mot dette.³⁵ Den førstnevnte gruppe, som argumenterer for etisk aksept av eutanasi, fokuserer primært på en bestemt forståelse *menneskeverdet*. De argumenterer utfra en bestemt oppfatning av hva som menes med det enkelte menneskes *verdighet* og *integritet*, og fremhever det enkelte individs *autonomi* i møtet med helsevesen og samfunnet generelt.³⁶ Denne tankegangen går ofte under det engelske navnet *best-interest argument*. Argumentet går ut på at man alltid er forpliktet på å handle til pasientens beste og respektere pasientens egne ønsker, og at det i tilfeller der døden er å regne som pasientens beste, vil være etisk forsvarlig å avslutte pasientens liv eller medvirke til at pasienten selv avslutter sitt liv, dersom pasienten skulle ønske det. Argumentet er imidlertid avhengig av at man legger til grunn en

³³ En kort og grei redegjørelse for argumentasjonen *pro et contra* eutanasi i etisk perspektiv finnes i Göran Bexell og Carl-Henric Grenholms *Teologisk etik: En introduktion*, Stockholm 1997, ss. 330-333.

³⁴ Forholdet mellom en plikt og en rettighet er ofte slik at de rent logisk motsvarer hverandre. Det betyr at hvis noen har en bestemt rettighet, for eksempel pasientens selvbestemmelsesrett, så impliserer det at noen andre har en bestemt plikt, i dette tilfellet for eksempel legens eller sykepleierens plikt til å respektere pasientens autonomi. Dette gjelder vel og merke bare såkalte *positive* rettigheter.

³⁵ Jeg er klar over at dette er en overforenkling, og at det finnes nyanser både innenfor pro- og contra-argumentasjonen (en tredje gruppe er dessuten dem som avstår fra å ta standpunkt), men rammene for denne prosjektbeskrivelsen tillater ikke en så detaljert presentasjon. I samfunnsdebatten finner vi imidlertid en slik polarisering, jfr. de to norske organisasjonene *Landsforeningen Mitt Livstestament - Retten til en verdig død* (pro) og *For Livsrett og Menneskeverd* (contra). For ulike etiske drøftinger, se Carol Wekesser's (red.) antologi *Euthanasia: Opposing Viewpoints*, San Diego 1995, og Marvin Kohl's artikkel "Euthanasia" i Lawrence C. Becker og Charlotte B. Becker's (red.) *Encyclopedia of Ethics*, New York 1992, ss. 335-339.

³⁶ Tanken er at en avslutning på livet som innebærer fysisk og psykisk smerte og forfall er *uverdig* for mennesket og derfor krenker det enkelte individs *integritet*. Dette synet er imidlertid et resultat av en bestemt oppfatning av begrepene 'verdighet' og 'integritet' som kan diskuteres. Se Margareta Edlunds artikkel "'Värdighet' -en analys av begreppets betydelse och innebörd" i Katie Erikssons (red.) *Mot en caritativ vårdetik* (Rapport fra Institutt for vårdvetenskap 5/95), Åbo 1995, ss. 169-186, angående begrepet 'verdighet'. Margareta Andersson har arbeidet med begrepet 'integritet' i sin bok *Integritet som begrepp och princip: En studie av ett vårdetiskt ideal i utveckling*, Åbo 1994. Et eksempel på slik argumentasjon i norsk sammenheng er Kari Vigelands *Assistert død - en etisk utfordring*, Oslo 1996. Til tross for at hennes fremstilling av et såkalte religiøst eller kristent syn er delvis tendensiøs og det finnes mer nyansert pro-argumentasjon, gir boken en grei innføring. Vigeland argumenterer dessuten også for at ulik livssynsforankring fører til uenighet i det etiske spørsmålet om eutanasi (jfr. prosjektets problemstilling).

bestemt tolkning og anvendelse av det som regnes som de fire mest grunnleggende prinsippene innen bio-medisisk etikk,³⁷ og en av de viktigste innvendingene mot det såkalte *best-interest* argumentet, som bl.a. brukes av motstanderne av eutanasi, er at det er avhengig av at disse fire grunnleggende prinsippene løsrives fra det mer fundamentale etiske prinsippet om *å verne om livet* som de tilsynelatende er begrunnet utfra. Motstanderne av eutanasi viser til dette, og argumenterer videre utfra den oppfatning at menneskelivet er *ukrenkelig* og *hellig*, og at det enkelte menneskets verdi eller *verdighet* er konstant gjennom alle livets forhold, og således ikke kan reduseres, selv ikke i de tilfellene der mennesker er offer for ekstremt legemlig og mentalt forfall.³⁸ De konkluderer med at det ikke er gitt mennesket å bestemme over liv og død, og at ressursene derfor heller bør settes inn på å lindre smerten og begrense lidelsen i livets siste fase.³⁹

Jeg skal i dette prosjektet som sagt undersøke hvilken relasjon som finnes mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi ifølge buddhistisk og kristen tankegang. Det er altså meningen at den ovenforstående redegjørelse for prosjektets faglige bakgrunn skal fungere som legitimering av antagelsen om at det eksisterer en slik relasjon. Dette kan forhåpentligvis sies å være en rimelig *forforståelse*.⁴⁰ Skulle det vise seg at det kristne synet på eutanasi sammenfaller med synet på eutanasi i buddhismen, bør allianser inngås på det etiske området slik at vi kan arbeide sammen i kampen for menneskeverdet. Et slikt samarbeid vil være et viktig steg på veien mot en felles *global etikk*.⁴¹

3 Problemstilling og målsetting

Jeg skal under dette punktet redegjøre mer detaljert for prosjektets problemstilling og målsetting på grunnlag av det som er sagt så langt. Først vil jeg imidlertid presisere at prosjektets problemstilling er *tematisk* og ikke historisk eller person-orientert, dvs. problem-

³⁷ De fire prinsippene er (a) *autonomiprinsippet* (selvbestemmelsesrett); (b) *beneficiensprinsippet* (dvs. velgjørenhetsprinsippet); (c) *nonmaleficiensprinsippet*, og (d) *rettferdighetsprinsippet* eller prinsippet om at like tilfeller alltid skal behandles likt, og at forskjellsbehandling skal begrunnes i etisk relevant forskjell. For en redegjørelse for forskjellen mellom en regel, et prinsipp og en teori i etisk forstand, se Tom L. Beauchamp og James F. Childress' *Principles of Biomedical Ethics*, New York 1994, *ibid.*, ss. 13-28. De fire nevnte etiske prinsippene er imidlertid ikke (som Kari Vigeland kan gi inntrykk av, se *ibid.*), et særfenomen for pro-argumentasjon i eutanasidebatten, men anvendes generelt under navnet *the four-principles approach to biomedical ethics*, se Beauchamp og Childress, *ibid.*, ss. 37-38. Det er altså fullt mulig å slutte fra disse prinsippene til et contra-standpunkt i eutanasispørsmålet.

³⁸ Det vises dessuten til grusomheter i historien og faren for utglidning ved etisk aksept og legalisering av eutanasi. Se for eksempel Michael Burleigh's *Death and Deliverance*, Cambridge 1994, og Robert Jay Lifton's *The Nazi Doctors*, New York 1986, angående nazistenes eutanasi-program. Når det gjelder faren for utglidende praksis, se Svein Aage Christoffersens *Handling og dømmekraft: etikk i lys av kristen kulturarv*, Oslo 1994, *ibid.*, ss. 169-171, angående forholdene i Nederland og den såkalte Rummelink-rapporten.

³⁹ Se for eksempel NOU 1984:30 "Pleie og omsorg for alvorlig syke og døende mennesker". I Norge har motstanderne av eutanasi forsøkt å dreie debatten fra å fokusere på dødshjelp til å bli et spørsmål om livshjelp. Regjeringen Bondevik har satt ned et *livshjelpsutvalg* som skal utrede hva man kan gjøre for å lindre smerte og lidelse for pasienter i livets siste fase, og legen Stein Husebø, som i 1993 fikk påtaleunntatelse for å ha utført eutanasi på en pasient med sterke lidelser, er i dag leder for et prøveprosjekt ved Bergen Røde Kors sykehjem som styres i henhold til den såkalte *hospice*-filosofien. Se for eksempel Marie Aakres artikkel "Hospice før og nå" i tidsskriftet *Omsorg*, nr. 2 1996.

⁴⁰ Angående forforståelsens rolle i forskningsarbeidet, se Tore Wigens *Religionsfilosofi; En bok om tro, formu og livets mening*, Oslo 1993, ss. 39-45. Jeg kommer tilbake til dette spørsmålet i forbindelse med redegjørelsen for prosjektets metodevalg.

⁴¹ Når det gjelder mulighetene for at det over tid kan utvikles en felles global etikk, se Lars Østnors (red.) *Mange Religioner - én etikk?*, Oslo 1995. Se spesielt Jon Wetlesens artikkel "Religion og etikk - noen filosofiske kommentarer", ss. 60-77, angående grunnlaget for legitimering av de lutherske kirkers deltagelse i arbeidet for en global etikk.

stillingen er ikke knyttet til en eller flere bestemt/-e filosof/-er eller teolog/-er. Dette medfører en god del mer arbeid i forbindelse med avgrensningen av materialet, men det vil jeg komme tilbake til senere i prosjektbeskrivelsen. Jeg har allerede sagt at jeg i dette prosjektet ønsker å analysere et utvalg etiske tekster for å avdekke forholdet mellom synet på lidelsen (eng. *theory of suffering*) og synet på eutanasi (eng. *view on euthanasia*) i de to religiøse og kulturelle kontekstene buddhisme og kristendom.⁴² Prosjektet kan altså regnes som en *komparativ analyse*, med et *interreligiøst* og *interkulturelt* perspektiv.

Begrunnelsen for valget av nettopp disse religionene er på sett og vis pragmatisk. Av hensyn til omfang og arbeidsmengde kan antallet ikke være for stort, for da ville det gå på bekostning av fordypningen. Utvelgelsen er altså foretatt delvis av hensyn til min personlig arbeidskapasitet, delvis av hensyn til prosjektets omfang og tidsramme. Når jeg så måtte prioritere noen religioner og livssyn fremfor andre, kan mitt valg begrunnes utfra de følgende hensyn: (A) Jeg valgte *kristendommen* av følgende grunner: (i) majoriteten av det norske folk er døpt og medlem i Den norske kirke eller andre kristne kirkesamfunn; (ii) kristendommen er den største av verdensreligionene; og (iii) lidelsens problem og eutanasidebatten er svært aktuell i (vestlig) kristen teologi, filosofi og etikk; og (B) Jeg valgte *buddhismen* av følgende grunner: (i) buddhismen er en verdensreligion og dens budskap er universelt; (ii) buddhismen forfekter en, til den vestlige, alternativ filosofi og virkelighetsforståelse; og (iii) buddhismens syn på lidelsen skiller seg vesentlig fra andre religioner og livssyns syn på lidelsen.

Når det gjelder forholdet mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi er det logisk mulig med fire kombinasjoner mellom de to religionene: Analysen kan avdekke (a) likhet i synet på lidelsen kombinert med likhet i synet på eutanasi; (b) likhet i synet på lidelsen kombinert med ulikhet i synet på eutanasi; (c) ulikheter i synet på lidelsen kombinert med likhet i synet på eutanasi; og (d) ulikhet i synet på lidelsen kombinert med ulikhet i synet på eutanasi.⁴³ *Formålet* med analysen vil være å finne ut om synet på lidelsen er bestemmende for synet på eutanasi. Som et arbeidsredskap tar jeg derfor utgangspunkt i følgende *hypotese*: Synet på eutanasi i buddhistisk og kristen etikk er i stor grad bestemt av synet på lidelsen i de respektive religionene. Prosjektets *problemstilling* kan da spissformuleres i det følgende spørsmål: Er det gjennom en analyse av etiske (og evt. religiøse) tekster mulig å påvise et nært forhold mellom synet på eutanasi i buddhistisk og kristen etikk, og synet på lidelsen i buddhismen og kristendommen? Prosjektets *hovedmål* er da formulert i og med denne spissformuleringen i den forstand at hovedmålet for prosjektet er å utarbeide et nyansert svar på dette spørsmålet. De ulike *delmålene* kan i forlengelsen av dette utlegges som følgende:

- gjennom en analyse av **buddhistiske** etiske tekster om eutanasi skal jeg forsøke å avdekke forholdet mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi i **buddhismen**.
- gjennom en analyse av **kristne** etiske tekster om eutanasi skal jeg forsøke å avdekke forholdet mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi i **kristendommen**.
- deretter vil jeg **sammenligne** resultatet fra analysen, oppsummere og forsøke å trekke noen konklusjoner, samt **vurdere** resultatene i lys av et normativt etisk standpunkt, og se på mulighetene for en felles global etikk på området.

Forholdet mellom delmål og hovedmål er slik at oppfyllelsen av delmålene er en nødvendig og tilstrekkelig betingelse for oppfyllelsen av hovedmålet. Et biprodukt av prosjektet vil imidlertid være at man får kartlagt synet på eutanasi i de to religiøse kontekstene. Fra et kirkelig ståsted kan dette være ønskelig med tanke på arbeidet for en felles global etikk

⁴² En slik innfallsvinkel forutsetter selvfølgelig en viss grad av homogenitet innen den enkelte tradisjon, men jeg tror ikke at det vil by på noen nevneverdige problemer.

⁴³ Det må her selvfølgelig tas i betraktning at det kan forekomme grader av likhet eller ulikhet. Dette skjemaet må altså ikke presses på materialet, men tjene som analyseredskap.

innenfor dette området, og øke bevisstheten om den tette sammenhengen mellom kristen troslære og kristen etikk.

4 Preliminær disposisjon

Selv om lidelsens problem, spørsmålet etter lidelsens mening og eutanasi spørsmålet er mer gjennomarbeidet i noen sammenhenger enn i andre, har jeg valgt en preliminær disposisjon som vektlegger de to religionene likt. Poenget er å belyse de standpunktene som kan sies å være rimelig representative innen de to sammenhengene og sammenligne disse. Bortsett fra det innledende og det avsluttende kapittel vil undersøkelsen derfor bære preg av å være en gjennomgang av tekster fra de to religiøse kontekstene som omhandler temaet eutanasi, og en preliminær disposisjon vil da kunne se ut som følgende:

- 1 Introduction (ca. 30 sider)**
 - 1.1 The Concept of Suffering*
 - 1.2 Euthanasia as an Ethical Dilemma*
 - 1.3 Introductory Remarks on Method and Disposition*
- 2 Theory of Suffering and View on Euthanasia in Buddhism (ca. 65 sider)**
 - 2.1 Theory of Suffering in Buddhism*
 - 2.1.1 Buddhism as a Worldview*
 - 2.1.2 A Buddhistic Concept of Man*
 - 2.1.3 The Meaning and Problem of Suffering in Buddhism*
 - 2.2 Euthanasia in the Light of Buddhism*
 - 2.3 The Relation between the Theory of Suffering and the View on Euthanasia in Buddhism*
- 3 Theory of Suffering and View on Euthanasia in Christianity (ca. 65 sider)**
 - 3.1 Theory of Suffering in Christianity*
 - 3.1.1 Christianity as a Worldview*
 - 3.1.2 A Christian Concept of Man*
 - 3.1.3 The Meaning and Problem of Suffering in Christianity*
 - 3.2 View on Euthanasia in Christianity*
 - 3.3 The Relation between the Theory of Suffering and the View on Euthanasia in Christianity*
- 4 General Remarks on the Relation between Theory of Suffering and View on Euthanasia (ca. 50 sider)**
- 5 Evaluation in a Normative Ethical Perspectiv (ca. 40 sider)**
- 6 Bibliography**

Jeg skal kort kommentere de ulike kapitlene: (a) I *det innledende kapitlet* vil jeg redegjøre for problemstilling, terminologi, material- og metodevalg, og avhandlingens disposisjon; (b) i *de to midterste kapitlene* (2 og 3) vil jeg redegjøre for synet på lidelsen i de to religionene (dvs. deres *theory of suffering*), og mot denne bakgrunn analysere et på forhånd utvalgt materiale fra hver enkelt kontekst, samt trekke noen foreløpige konklusjoner med tanke på sammenhengen mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi; og (c) i *de to avsluttende kapitlene* vil jeg sammenligne resultatene fra denne analysen, vurdere dem i lys av et normativt etisk standpunkt, etter modell av diskursetikken, og se på mulighetene for en felles buddhistisk og kristen etikk i eutanasi spørsmålet. Jeg opererer i utgangspunktet med en ramme på ca. 250 sider, og de ulike overskriftene angir det tematiske innhold i de enkelte kapitler, men jeg vil

tilstrebe en større språklig variasjon etter hvert som arbeidet skrider frem og innholdet i de ulike kapitlene fastlegges.

5 Material

Når det gjelder valg av forskningsmaterial, er jeg ennå ikke kommet så langt at jeg er *ferdig* med å avgrense materialet for analysen. Noen undersøkelser har jeg imidlertid gjort, og på dette grunnlag har jeg forsøkt å velge ut noen tekster som virker aktuelle og relevante for prosjektet. Dette utvalget er selvfølgelig åpent for revisjon, men jeg vil fortsette arbeidet med å avgrense og fastlegge materialet utover våren. Forskningsmaterialet er primært *etiske tekster* som drøfter *eutanasi* fra de respektive kontekster, men i den grad det er nødvendig å fokusere på de referanserammene eller den forståelsehorisont disse tekstene refererer til, og da synet på lidelsen i særdeleshet, vil litteratur om den enkelte religion eller det enkelte livssyn også være aktuell som *bakgrunnsstoff*. Dette beror på at prosjektet som sagt er tematisk og ikke personorientert. Det eksakte antallet tekster er ikke fastsatt ennå, men jeg mener at et utvalg som er representativt for hovedtrendene innen de ulike kontekster vil kunne regnes som et høvelig omfang. Følgende tekster er per i dag valgt ut som material for den planlagte analysen:

A. Tekster som drøfter eutanasi i et *buddhistisk* perspektiv:

- **Becker, C. B.:** "Buddhist Views of Suicide and Euthanasia", i *Philosophy East and West*, nr. 40, 1990, ss. 543-556.
- **Florida, Robert:** "Buddhist Approaches to Euthanasia", i *Studies in Religion/ Sciences Religieuses*, nr. 22, 1993, ss. 35-47.
- **Kapleau, Philip:** *The Wheel of Life and Death*, New York 1989. (Kort kapittel om *eutanasi*).
- **Keown, D. og Keown, J.:** "Killing, Karma and Caring: Euthanasia in Buddhism and Christianity", i *Journal of Medical Ethics*, Vol. 21, nr. 5, 1995, ss. 265-269.
- **Keown D.:** *Buddhism and Bioethics*, London 1995.
- **Lecso, P. A.:** "Euthanasia: A Buddhist Perspective", i *Journal of Religion and Health*, nr. 25, 1986, ss. 51-57.
- **Nakasone, R. Y.:** "Buddhism", i *Encyclopedia of Bioethics*, London 1994, ss. 312-318.
- **Raft:** (temanummer) "Euthanasia", i *Raft. The Journal of the Buddhist Hospice Trust*, nr. 2, 1989.
- **Ratanakul, P.:** *Bioethics. An Introduction to the Ethics of Medicine and Life Science*, Bangkok 1986.
- **Van Loon, L. H.:** "A Buddhist Viewpoint", i **Oosthuizen, G. C., H. A. Shapiro, og S. A. Strauss (red.):** *Euthanasia*, Human Science Research Council Publication No. 65, Cape Town 1978, ss. 56-79.

B. Tekster som drøfter eutanasi i et *kristent* perspektiv:

- **Barry, Robert L.:** *Medical Ethics: Essays on Abortion and Euthanasia* (American University Studies. Series 7, Theology and Religion), New York 1989.
- **Christoffersen, Svein Åge:** "Evtanasi - verdig eller uverdig død?", i *Finsk Tidsskrift*, nr. 7 1993.

- **Landgren, M., I. Månsson, og L. Dotevall (red.):** *Dödshjälp eller livshjälp? Om människosyn, ansvar och integritet i livets slutskede*, (Kristna Läkare och Medisinare), Göteborg 1998.
- **Reuter, Lars:** *Dødshjælp. En etisk-teologisk analyse og vurdering af den europæiske debat om eutanasi*, København 1996.
- **Østnor, Lars (red.):** *Bioetikk, eutanasi og omsorg. Rapport fra Nordisk teologisk nettverk for bioetikks workshop i Helsinki 26.-28. September 1997*, Oslo 1997.
- Den norske kirkes **Kirkerådet (1998)** oppnevnte en arbeidsgruppe som laget den følgende betenkning om eutanasi til **Kirkemøtet (1998)**:
(del 1) <http://nettvik.no/kirkebakken/kirken/Kirkemote/eut1.htm>
(del 2) <http://nettvik.no/kirkebakken/kirken/kirkemote/eut2.htm>
- Pave **Johannes Paul II**'s encyklika *Evangelium Vitae* (1995) finnes på følgende steder:
(engelsk) http://www.vatican.va/holy_father/phf_en.htm
(norsk) <http://www.katolsk.no/info/jp2/ev/>
- Den katolske kirkes **Sacred Congregation for the Doctrine of the faith** har drøftet eutanasi spørsmålet i dokumentet *Lura et bona* (5. Mai 1980) som finnes på følgende sted:
(engelsk) <http://www.katolsk.no/artikler/eutanasi.htm>

6 Forsknings situasjon og metode

Jeg skal under dette punkt redegjøre for forskningssituasjon og valg av metode. Dette har jeg tenkt å gjøre på følgende vis: Først skal jeg redegjøre for det tidligere omtalte tverrfaglige perspektivet, deretter skal jeg redegjøre for forskningsstatus per i dag, før jeg tilslutt under dette punkt begrunner mitt valg av problemstilling og metode, og gir en kort beskrivelse av de valgte metoder.

Jeg har allerede nevnt at prosjektets problemstilling fordrer *et tverrfaglig perspektiv* i og med at den befinner seg i skjæringspunktet mellom religionsfilosofi og moralfilosofi/etikk,⁴⁴ og skal begynne med å redegjøre for *det religionsfilosofiske aspektet* ved prosjektets problemstilling. Lidelsens problem og spørsmålet etter en lidelsens mening regnes som et av religionsfilosofiens favoritttemner, men religionsfilosofene beskjeftiger seg også med det prinsipielle forholdet mellom religion og etikk eller moral (selv om sistnevnte problemstilling også drøftes i moralfilosofisk sammenheng). Religionsfilosofen William J. Abraham sier at religionsfilosofien har fem anliggender: (1) den skal klargjøre viktige begreper i den religiøse tradisjon; (2) den skal utforske den indre logiske sammenheng (eng. *consistency*) i den religiøse tradisjon; (3) den skal gjøre rede for og undersøke de filosofiske forutsetninger som finnes i teologi og religion; (4) den skal kartlegge forholdet mellom den religiøse tradisjon og *andre områder i livet*; og (5) den skal granske det intellektuelle fundament som ligger til grunn for religionen ved å eksaminere de argument som anvendes for og mot religiøs tro.⁴⁵ Det er det fjerde punktet som er av betydning i denne sammenheng. Med "andre områder i livet" menes bl.a. *det etiske og moralske området*. Den planlagte analyse av sammenhengen mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi kan altså regnes som en kartlegging av forholdet mellom den religiøse tradisjon og andre områder i livet. Utover dette vil en slik analyse også kunne falle inn under det andre punktet, forutsatt at man regner den religiøst begrunnede etikken som en del av den religiøse tradisjon.

⁴⁴ Religionsfilosofien befinner seg i skjæringspunktet mellom teologi og filosofi, og det samme kan med et visst forbehold sies om etikken (moralfilosofien) jfr. prosjektets arbeidstittel "A Philosophical Analysis etc."

⁴⁵ For denne redegjørelse, se William J. Abraham *An Introduction to the Philosophy of Religion*, New Jersey 1985, s. 8.

Det *moralfilosofiske* eller *etiske aspektet* ved problemstillingen forklares best i lys av etikkens tredeling (dvs deskriptiv, normativ og *meta-etikk*). Den *deskriptive* etikken er den delen av etikken som har som mål å beskrive hva som faktisk anses å være rett og galt, hva som faktisk anses å være godt og ondt, samt hva som faktisk anses å være ønskelig og ikke-ønskelig, i de forskjellige religiøse og kulturelle kontekster, uten dermed å ta stilling til normative spørsmålet om hva som virkelig er og bør være rett og galt (osv.), eller om det virkelig finnes noe som kan sies å være rett og galt i objektiv eller universell forstand. *Normativ* etikk er den delen av faget etikk som nettopp tar stilling til det sistnevnte spørsmålet. Her er målet å finne ut hva som er rett og galt, samt å begrunne dette (dvs. å avklare normene og normgrunnlaget). Den tredje og siste delen av etikken er den såkalte *meta-etikken*. Den er analytisk og har som mål å klargjøre meningsinnhold og strukturer i etiske begreper, argumentasjonsformer og teorier. I denne delen av etikken anvendes logisk, semantisk og epistemologisk innfallsvinkel.⁴⁶ Det sier seg selv at den deskriptive innfallsvinkelen vil være den dominere i den planlagte analysen, men i og med at fokus settes på sammenhengen mellom synet på lidelsen (eng. *theory of suffering*) og synet på eutanasi, vil det *meta-etiske* perspektivet også ha sin funksjon som et overordnet perspektiv. En normativ innfallsvinkel vil dessuten være påkrevd i avhandlingens siste kapittel. Prosjektets problemstilling faller altså inn under samtlige av moralfilosofiens tre områder, men dette kan for så vidt betraktes som en bekreftelse av etikeren W. Frankenas ord om at etikkens tre innfallsvinkler til tider overlapper hverandre.⁴⁷

Så noen ord om forskningens status per i dag. Når det gjelder *lidelsens problem*, er det ikke vanskelig å finne litteratur til dette emnet (jfr. litteraturhenvisningene i fotnoteapparatet). Innen religionsfilosofien er imidlertid de fleste av den oppfatning at emnet er ferdig utforsket, og den debatten som fremdeles pågår, foregår stort sett på det logiske plan i forhold til det ondes problem som et logisk problem. Den etiske debatten om *eutanasi* er tilsvarende omfangsrik med hensyn til skriftlige bidrag og forskningsarbeider (jfr. litteraturhenvisningene i fotnoteapparatet). Mange mener derfor at dette emnet er tilsvarende oppbrukt. Poenget med dette prosjektet er imidlertid verken å drøfte lidelsens problem eller å drøfte eutanasi som sådan, men derimot å se på *sammenhengen* mellom synet på lidelsen og synet på eutanasi i to ulike religiøse sammenhenger, og på dette området kan jeg ikke se at det har vært gjort noen nevneverdig innsats ennå.⁴⁸ I forbindelsen med "The Parliament of the World's Religions" som ble avholdt i Chicago i 1993, ble det utarbeidet en deklarasjon kjent som *A Declaration Toward a Global Ethic*. Denne listet opp noen fundamentale etiske punkter som represen-

⁴⁶ For denne redegjørelsen, se William Frankena *Etik*, Lund 1973, s. 10.

⁴⁷ Se William Frankena *Etik*, Lund 1973, *ibid.*, s. 10. I denne sammenhengen har jeg valgt å ta utgangspunkt i den vanlige tredelingen av etikken. Jeg er imidlertid klar over at Rådet for humanistisk forskning (NAVF 1990, III) har lansert todelingen *grunnlagsetikk* og *områdeetikk*. Sistnevnte defineres av rådet som "systematisk anvendelse av etiske kriterier og målrettet utvikling av etisk kompetanse for beslutninger på et avgrenset samfunnsområde", mens førstnevnte skal ha betydningen "forskning som tjener til å bygge opp kunnskap, kompetanse og ressurser for det etiske forskningsfelt som helhet". I prosjektet fokuserer jeg på eutanaspørsmålet (områdeetikk), men problemstillingen er av en slik art at den primært faller inn under grunnlagsetikken. Se Rådet for humanistisk forskning *Forskning om etiske normer og verdier*, Oslo 1990.

⁴⁸ Et unntak må imidlertid nevnes: I forlengelsen av The Parliament of the World's Religions (se neste fotnote) ble det publisert en artikkel i *Journal of Medical Ethics* som tok for seg det buddhistiske og det kristne synet på eutanasi og konkluderte med at det i de to kontekstene, til tross for kulturelle og teologiske forskjeller, stort sett argumenteres mot eutanasi utfra de samme hensyn. Se D. Keown og J. Keown "Killing, Karma and Caring: Euthanasia in Buddhism and Christianity", i *Journal of Medical Ethics*, Vol. 21, Nr. 5 1995, ss. 265-269. Et annet arbeid som fokuserer på ulike drøftinger av eutanaspørsmålet finner vi i Lars Reuters *Dødshjelp. En etisk-teologisk analyse og vurdering av den europeiske debat om eutanasi*, København 1996. Her må det imidlertid anføres at ingen av de to arbeidene fokuserer spesielt på synet på lidelsen og dets betydning for synet på eutanasi.

tantene fra de ulike religionene kunne enes om, men den medisinske etikken og eutanasi-spørsmålet ble ikke nevnt i den sammenheng.⁴⁹ Arbeidet for en global etikk har imidlertid økt i intensitet og omfang i forlengelsen av denne begivenheten, og jeg ønsker å se det planlagte prosjektet i sammenheng med dette arbeidet og tror at prosjektet kan dekke et reelt behov. Dette er kort fortalt den forskningssituasjonen jeg står ovenfor når jeg tar til med prosjektet. Hver for seg er det to allerede godt debatterte emner, men samtidig er lite gjort for å utforske sammenhengen mellom dem.

Tilslutt under dette punkt skal jeg redegjøre for mitt valg av metode og gi en kort beskrivelse av de metoder som er valgt. Prosjektet er primært en tekstanalyse og metodevalget må reflektere dette. I forskningsarbeidet vil jeg derfor benytte meg av *kvalitative* metoder og den *analytiske* filosofiens metoder.⁵⁰ Med kvalitative metoder tenker jeg primært på *hermeneutisk* analyse,⁵¹ sekundært på dens forankring i den *fenomenologiske* filosofiens metode.⁵² Med den analytiske filosofiens metoder mener jeg primært *semantisk*, *logisk* og *argumentasjonsanalyse*.⁵³ Forholdet mellom semantisk og logisk analyse på den ene side og hermeneutisk analyse på den annen side, er slik at gjennomføringen av semantisk og logisk analyse er et nødvendig vilkår for gjennomføringen av en hermeneutisk analyse. Formålet for anvendelsen *semantisk* og *logisk*-begrepsanalyse er å komme frem til tekstenes *lingvistiske* eller bokstavelige mening.⁵⁴ Anvendelsen av disse metodene vil altså være påkrevd både i analysen av de etiske tekstene og i analysen av religiøse tekster generelt. Anvendelsen av den *hermeneutiske* analysen har som mål å klargjøre tekstenes *ekstra-lingvistiske* mening. Med "ekstra-lingvistisk mening" menes *eksistensiell* eller *opplevd* mening, som for eksempel opplevelsen av at lidelsen er meningsløs eller at den har en mening, eller opplevelse av angst, tomhet, fortvilelse, skyld, lengsel og håp. Dette arbeidet forutsetter imidlertid at tekstenes lingvistiske eller bokstavelige mening allerede er forstått på en adekvat måte, siden den hermeneutiske analysen alltid bygger på semantisk og logisk analyse. Anvendelsen av *argumentasjonsanalyse* har som mål å klargjøre meningsinnholdet og strukturen i ulike argumentasjonsformer (jfr. *meta*-etikkenes oppgave), som for eksempel argumentasjon for eller mot etisk aksept av eutanasi, og vil således være å regne som prosjektets hovedmetode på basis av de resultater som er oppnådd ved hjelp av de allerede nevnte metoder.⁵⁵ Den semantiske, den logiske og den hermeneutiske analysen er altså å regne som ulike ledd i argumentasjonsanalysen, og denne er igjen å regne som et middel for den *moralfilosofisk*- og den *religionsfilosofisk*-konstruktive analyse som angis i avhandlingens tittel.

⁴⁹ Jfr. Hans Küng og Karl-Josef Kuschel (red.) *A Global Ethic: The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, London 1993. Se også Gunnar Heienes artikkel "En ny global etikk?" i Lars Østnors (red.) *Mange Religioner - én etikk?*, Oslo 1995.

⁵⁰ En redegjørelse for kvalitative metoder finnes i Bengt Starrin og Per-Gunnar Svenssons *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, Lund 1994. Se spesielt kapittelet "Vetenskapsteoretisk grund för kvalitativ metod" av António Barbosa da Silva og Vivian Wahlberg. Angående den analytiske filosofiens metoder, se John Hospers *An Introduction to Philosophical Analysis*, London 1996. (Se dessuten litteraturhenvisningene i de påfølgende fotnoter).

⁵¹ En kort redegjørelse for hermeneutisk analyse finnes i Jostein Ådnas artikkel "Hva vil det si å tolke en bibelsk tekst?" fra *Tidsskrift for teologi og Kirke*, nr. 3 1994. En mer omfattende redegjørelse finnes i Jan-Olav Henriksens (red.) *Tegn, tekst og tolk. Teologisk Hermeneutikk i fortid og nåtid*, Oslo 1994.

⁵² For relasjonen mellom Hermeneutikk og fenomenologi, se for eksempel António Barbosa da Silva og Katrine Ores *Hva er religionsfenomenologi?*, Stavanger 1996, ss. 28-30.

⁵³ For en redegjørelse for semantisk, logisk og argumentasjonsanalyse, se Olav Asheim, Kolbein Brede og Bjørn Thommessens *Språk og argumentasjon*, Oslo 1988.

⁵⁴ Angående skillet mellom lingvistisk og *ekstra-lingvistisk* mening, se António Barbosa da Silvas kapittel "Analys av tekster", i Per-Gunnar Svensson og Bengt Starrins (red.) *Kvalitative studier i teori och praktik*, Lund 1996.

⁵⁵ En god innføring i denne metode finnes i Nancey C. Murphy's *Reasoning and Rhetoric in Religion*, Valley Forge Pennsylvania 1994. Se spesielt Part One "Basic Reasoning" og kapittel 8 (Part Two) "Reasoning in Ethics", ss. 109-128.

7 Fremdriftsplan

Prosjektet er foreløpig i begynnerfasen, og jeg har derfor i denne prosjektbeskrivelsen lagt mest vekt på å presentere problemstilling og metode. I arbeidet frem til sommeren vil jeg fokusere primært på avgrensning av materialet. Jeg antar at stipendiatstillingen gjelder for perioden 01.08.99 til 31.08.02, og har utarbeidet den følgende fremdriftsplan i henhold til dette. I fremdriftsplanen har jeg forsøkt å angi rimelig detaljert (jfr. hovedmål og delmål) hvor langt arbeidet bør være fremskredet i hvert semester.

- 1999 II:** Dette semesteret vil jeg utforske og skrive om virkelighetsoppfatningen, menneskesynet og synet på lidelsen i *buddhismen*, samt begynne på analysen av *buddhistiske* etiske tekster som omhandler eutanasi. [Kap. 2.1 og 2.2]
- 2000 I:** Dette semesteret vil jeg fortsette analysen av *buddhistiske* etiske tekster om eutanasi og vurdere dem i lys av buddhistisk virkelighetsoppfatning, menneskesyn og syn på lidelsen, og skrive om sammenhengen mellom virkelighetsoppfatningen, menneskesynet og synet på lidelsen, og synet på eutanasi i *buddhismen*. [Kap. 2.2 og 2.3]
- 2000 II:** Dette semesteret vil jeg utforske og skrive om virkelighetsoppfatningen, menneskesynet og synet på lidelsen i *kristendommen*, samt begynne på analysen av *kristne* etiske tekster som omhandler eutanasi. [Kap. 3.1 og 3.2]
- 2001 I:** Dette semesteret vil jeg fortsette analysen av *kristne* etiske tekster om eutanasi og vurdere dem i lys av kristen virkelighetsoppfatning, menneskesyn og syn på lidelsen, og skrive om sammenhengen mellom virkelighetsoppfatningen, menneskesynet og synet på lidelsen, og synet på eutanasi i *kristendommen*. [Kap. 3.2 og 3.3]
- 2001 II:** Dette semesteret vil jeg arbeide med relasjonen mellom virkelighetsoppfatning, menneskesyn og synet på lidelsen *generelt*, og starte arbeidet med å *evaluere* det kristne og det buddhistiske synet i et normativt etisk perspektiv. [Kap. 4 og 5]
- 2002 I:** Dette semesteret vil jeg avslutte evalueringen av det kristne og det buddhistiske synet, og skrive innledningskapitlet. [Kap. 5 og 1]